

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่เหนืออ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำเข็ญของชุมชนตำบลบ้านแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานีในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศน์ แหล่งน้ำ ข้อมูลกิจกรรมทางการเกษตร ปัญหาและสาเหตุในการทำ การเกษตร รวมทั้งวิธีการแก้ไขปัญหา องค์ความรู้ในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร บทเรียนการจัดการน้ำเพื่อก การเกษตร และรูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่เหนืออ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำเข็ญของ ตำบลบ้านแดง

ผลการศึกษาพบว่า ตำบลบ้านแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ประกอบด้วย 9 หมู่บ้าน ดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านแดง หมู่ที่ 2 บ้านแดงน้อย หมู่ที่ 3 บ้านโนนโพธิ์ หมู่ที่ 4 บ้านเล่า หมู่ที่ 5 บ้านทม หมู่ที่ 6 บ้านโนนบก หมู่ที่ 7 บ้านนาหนองสิม หมู่ที่ 8 บ้านสุขสำราญ และหมู่ที่ 9 บ้านเล่าน้อย ลักษณะรอบครัว เป็นครอบครัวเดี่ยวมากกว่าการอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวขยายดังเช่นสังคมชนบทแบบดั้งเดิม อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนตำบลบ้านแดงเริ่มมีการขยายตัวเป็นสังคมเมืองเพิ่มมากขึ้น และออกไปทำงานในต่างพื้นที่ ซึ่งอาจ แสดงให้เห็นว่าการสร้างอาชีพในชุมชนบ้านแดง อาจไม่เพียงพอต่อการขยายตัวของชุมชนนั่นเอง การครอบครองที่ดินของชุมชนที่พบว่ามีการครอบครองที่ดินมากกว่าร้อยละ 50 ที่ครอบครองที่ดินไม่เกิน 20 ไร่ และมีความมั่นคงในพื้นที่ที่ครอบครอง เนื่องจากมีเอกสารครอบครองสิทธิ์มากกว่าร้อยละ 90 และยังมี ความต้องการน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน ลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่สูงต่ำลูกกระนาค มีลักษณะเป็นที่ราบสูง รอบอ่างเก็บน้ำ สำหรับความเพียงพอในการใช้น้ำ พบว่าในช่วงฤดูฝนในทุกพื้นที่มีน้ำเพียงพอต่อ ความต้องการ แต่ในฤดูแล้งจะมีปริมาณน้ำไม่เพียงพอ แม้จะมีการแก้ไขการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรของ ตำบลบ้านแดง โดยบริเวณพื้นที่ราบลุ่มได้มีแนวทางในการจัดการน้ำร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด อุบลราชธานี โดยการใช้ชลประทานระบบท่อ ซึ่งสามารถช่วยแก้ไขปัญหานี้ได้ในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนได้อ่างเก็บน้ำเป็นพื้นที่ทำนาปรัง จึงทำให้ขาดแคลนน้ำ เนื่องจากน้ำที่แห้งขอดไปในบางช่วงเวลา ส่วนพื้นที่สูงต่ำลูกกระนาค จะเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ไกลจากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำเข็ญได้มีแนวทางในการจัดการน้ำ ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี ที่ได้สนับสนุนเครื่องจักรในการขุดสระน้ำ ซึ่งยังไม่เพียงพอ ต่อความต้องการของชุมชน อีกทั้งสระดังกล่าวยังไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ตลอดช่วงฤดูกาล ทำให้ไม่สามารถ ทำกิจกรรมทางการเกษตรต่างๆ ได้ ประกอบกับมีลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย ดินเหนียว และดินทราย แกรมรุกรัง จึงอาจส่งผลให้ดินไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ อีกทั้งส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรได้ผลผลิตไม่ดี เท่าที่ควร โดยเฉลี่ยประมาณ 350 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งในบางพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มจะให้ผลผลิตสูงถึง 600-650 กิโลกรัมต่อไร่ นอกจากนี้ยังพบว่าดินมีสภาพเป็นกรด และมีปริมาณธาตุอาหารค่อนข้างต่ำ

จากผลการศึกษาข้างต้นที่ใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการเสนอแนวทางรูปแบบการจัดการน้ำเพื่อก การเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่เหนืออ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำเข็ญของชุมชนตำบลบ้านแดง พบว่า ด้วยขีดจำกัด ของบุคคล ระยะเวลา งบประมาณ และพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา รวมทั้งการเกิดแนวคิดที่แตกต่าง ทำให้เกิด

ความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับผู้ใช้ทรัพยากรน้ำ ที่เกิดความไม่เป็นธรรม ระหว่างผู้ที่เข้าถึงทรัพยากรน้ำบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะ และผู้ที่ไม่ได้รับประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น จึงยึดหลักเกณฑ์ที่สำคัญในการจัดการน้ำแบบผสมผสาน ทำให้ทีมวิจัยเกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยการนำ ปัญหา และข้อมูลต่างๆ ที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลข้างต้น และตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาพูดคุยหารือกัน ระหว่างชุมชนที่ได้ประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะ และชุมชนที่ไม่ได้รับประโยชน์ ซึ่งทีมวิจัยรับรู้ และเรียนรู้ข้อมูลจากการเก็บข้อมูลที่ได้ข้างต้นของแต่ละชุมชนในตำบลบ้านแดงที่มีความหลากหลาย เพื่อประกอบการตัดสินใจ ทีมวิจัยจึงมีความชัดเจนเพิ่มมากขึ้นในรูปแบบการจัดการน้ำที่เหมาะสม ที่ไม่สามารถ มุ่งเน้นเฉพาะเหตุผลใดเหตุผลหนึ่ง แต่ต้องให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเห็นเป้าหมายร่วมกัน ต้องรู้เขารู้เรา รับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่น วัสดุภาพปัญหา และมีข้อมูลสนับสนุน และสามารถตรวจสอบได้ เมื่อตัวแทนชุมชน หรือทีมวิจัยเกิดความเข้าใจ ส่งผลให้ลดความขัดแย้ง เกิดแนวคิดร่วมกันในเชิงนโยบายในการจัดการน้ำเพื่อ การเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่เหนืออ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะของชุมชนตำบลบ้านแดง เพื่อใช้ในการ พัฒนาชุมชนตำบลบ้านแดงต่อไป โดยจากเดิมที่แบ่งลักษณะพื้นที่ออกเป็น 2 ลักษณะ เปลี่ยนเป็น 3 ลักษณะพื้นที่ ตามความเหมาะสมของศักยภาพของทรัพยากร ลักษณะพื้นที่ แหล่งน้ำ และพืชที่ใช้ในการ เพาะปลูก ดังนี้

1. พื้นที่ราบลุ่มติดอ่างเก็บน้ำ เป็นพื้นที่ราบลุ่มเหนืออ่างเก็บน้ำ ที่มีพื้นที่ติดกับอ่างเก็บน้ำห้วย ถ้ำแะ ที่ประกอบไปด้วย บ้านทม หมู่ที่ 5 บ้านโนนบก หมู่ที่ 6 และบ้านนาหนองสิม หมู่ที่ 7 ซึ่งศักยภาพที่มี อยู่ในพื้นที่ในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นี้ คือการใช้ชลประทานระบบท่อ ที่ ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี ที่นำน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะมาใช้ ประโยชน์ทางการเกษตร ที่สามารถส่งน้ำได้ครอบคลุมพื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำเป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร จึงเป็น แหล่งน้ำต้นทุนที่เหมาะสมที่จะก่อให้เกิดความคุ้มค่าในการผลิตผลทางการเกษตร โดยพืชที่เหมาะสมใน การเพาะปลูก และให้ผลผลิตได้ดีในเขตพื้นที่นี้ ได้แก่ นาปี นาปรัง และกก จึงมีข้อเสนอในเชิงนโยบายใน การพัฒนาพื้นที่ ดังนี้ การพัฒนาระบบการกระจายน้ำจากอ่างเก็บน้ำ การปรับปรุงหรือการพัฒนาชลประทาน ระบบท่อ การป้องกันน้ำท่วมพื้นที่นาบริเวณโดยรอบอ่างเก็บน้ำ การบริหารจัดการกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

2. พื้นที่ราบ เป็นพื้นที่ราบสูงที่ถัดจากพื้นที่ราบลุ่มเหนืออ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะ ที่ประกอบไปด้วย บ้านเล่า หมู่ที่ 4 และบ้านเล่าน้อย หมู่ที่ 9 ซึ่งไม่สามารถใช้ประโยชน์จากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะได้ ครอบคลุม ทั้งพื้นที่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบสูง รวมทั้งชลประทานระบบท่อขององค์การบริหารส่วนจังหวัดครอบคลุม พื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำเป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร เท่านั้น จึงทำให้ไม่เกิดความคุ้มค่าในการผลิต ที่จะนำน้ำจาก อ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะมาใช้ประโยชน์ทั่วทั้งพื้นที่ ดังนั้นแหล่งน้ำต้นทุนที่ใช้ในพื้นที่นี้ จึงผสมผสานระหว่าง แหล่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแะที่ได้จากการชลประทานระบบท่อบางส่วน การใช้น้ำจากแหล่งน้ำบาดาล และการขุดสระเก็บน้ำ พืชที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่นี้ ได้แก่ นาปี กก อ้อย ยางพารา และแก้วมังกร จึงมี ข้อเสนอในเชิงนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ ดังนี้ การพัฒนาหรือขยายชลประทานระบบท่อ การใช้เทคโนโลยี ในการส่งน้ำหรือระบบการกระจายน้ำ การบริหารจัดการกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

3. พื้นที่สูงค่าถูกระงับ เป็นพื้นที่ราบสูงประกอบด้วยระดับของพื้นที่เป็นที่สูงๆ ต่ำๆ ที่ประกอบไปด้วย บ้านแดง หมู่ที่ 1 บ้านแดงน้อย หมู่ที่ 2 บ้านโนนโพธิ์ หมู่ที่ 3 และบ้านสุขสำราญ หมู่ที่ 8 เป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากอ่างเก็บน้ำห้วยถ้ำแซ่ ดังนั้นแหล่งน้ำที่เหมาะสมในการผลิตผลทางการเกษตรจะเป็นแหล่งน้ำจากบาดาล และการขุดสระน้ำ สำหรับพืชที่เหมาะสมทางการเกษตรของเขตพื้นที่นี้ ได้แก่ นาปี กก อ้อย ยางพารา มันสำปะหลัง และแก้วมังกร จึงมีข้อเสนอในเชิงนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ ดังนี้ การพัฒนาน้ำบาดาลเพื่อการเกษตร ระบบการส่งน้ำบาดาลเพื่อการเกษตร การบริหารจัดการกลุ่มผู้ใช้น้ำ เป็นต้น

ดังนั้นการทดลองปฏิบัติการในครั้งนี้จึงใช้ “กระบวนการสร้างความเข้าใจ” โดยใช้วิทยากรชุมชน (ทีมวิจัย) ร่วมกับโมเดลพื้นที่ และวิดิทัศน์ ผลการศึกษาพบว่าชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้น้ำในการเกษตรอย่างถูกต้อง การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร การได้รับข้อมูลข่าวสาร ชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีความสามัคคี ได้รับข้อมูลของชุมชน และแหล่งน้ำในชุมชน ความรู้เพิ่มเติมในการบำรุงดิน และมีความรู้ความเข้าใจในการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์ มีแนวคิดอยากแก้ไขปัญหาคือปัญหาที่ประสบอยู่ ทำให้ได้รับรู้ปัญหาและแนวทางการแก้ไขของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งได้รับความร่วมมือด้วยดีจากประชาชนในชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ ความเข้าใจ และความพึงพอใจในการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ตำบลบ้านแดงโดยชุมชนได้เรียนรู้ถึงศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ พื้นที่ แหล่งน้ำ และพืชผลที่เหมาะสมที่ทีมวิจัยได้ร่วมดำเนินการมาดังกล่าวข้างต้น เพื่อนำไปสู่การสรุปปัญหาในระดับพื้นที่ตามที่ได้ประสบมา รวมทั้งทางเลือกการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน ส่งผลให้เกิดการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งได้รับความร่วมมือด้วยดีจากประชาชนในชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ ความเข้าใจ และความพึงพอใจในรูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ตำบลบ้านแดงที่เกิดจากกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป